

Búr Gábor

Afrika kulcsállama

Dél-Afrika

1 996-ban, Samuel Huntington „The Clash of Civilizations” című műve könyvkiadásának megjelenése évében Paul Kennedy két, szintén a Yale Egyetemen tanító szerzővel közösen cikket jelentetett meg a Foreign Affairs hasábjain „Kulcsállamok az USA külpolitikai stratégiájában” címmel. (Chase, Hill, Kennedy, 1996: 35-51) A cikk legfontosabb mondanivalója, hogy az Egyesült Államok a fejlődő világban csak vékonyan teríti segélyeit, így annak határfoka alacsony, nem képes a válságokat sem megelőzni, sem kezelni. A megoldást a szerzők kulcsállamok (pivotal states) kiválasztásában látták, az oda koncentrálandó anyagi eszközök sokkal jobb hasznosulását prognosztizálva. Kilenc ilyen államot neveztek meg, Indonéziát, Indiát, Pakisztánt, Törökországot, Egyiptomot, Brazíliát, Algériát, Mexikót és Dél-Afrikát. Egyetlen amerikai adminisztráció sem tette doktrínává az elképzelést, de az máig ható gondolati befolyásra tett szert, vitákat, indulatokat gerjesztve.¹ A Dél-afrikai Köztársaság szerepeltetése ezen a listán nem volt ellentmondásokról mentes. A kontinens gazdasági óriása a cikk megírásának idején éppen hogy maga mögött hagyta a nemzetközi kirekesztettség évtizedeit, a félelmek az erőszak elszabadulásától még mindenkiben elevenen éltek. Ennél is meglepőbb azonban, hogy a szubszaharai Afrikából egyedül Dél-Afrika került fel az államok e szűk körébe, noha Észak-Afrikát két állam is képviselte.

Az afropesszimizmus csúcsának számító 1990-es évtizedben Nigéria, Etiópia, és más nagy afrikai államok leértékelődése szinte teljes volt. Napjainkra a helyzet gyökeresen megváltozott, részben az emelkedő olajbevételeknek, részben a nyersanyagtermelő államok pozíciójának általános javulása következtében. Ennek ellenére Dél-Afrika helyzete mind a nemzetközi, mind pedig az Afrikán belüli erőssorrendben azóta még tovább erősödött. A G8-ak legutolsó, Heiligendammban tartott csúcstalálkozójára 2007 júniusában az ún. „küszöbállamok”, Kína, India, Mexikó, Brazília, és Dél-Afrika külön meghívást kaptak, kiemelt partnerekként kezelték őket, míg a napirend fontos részét képező afrikai ügyek tárgyalására meginvitált többi afrikai állam, Algéria, Etiópia, Ghána, Nigéria, Szenegál nem kaptak ilyen megkülönböztetett figyelmet és szerepet. A küszöbállamok, így Dél-Afrika jövőbeni szerepe a következő G8 csúcstalálkozón várhatóan még erősödni is fog, mivel az OECD ernyője alatt közös fórumot kívánnak velük létrehozni. Dél-Afrika megítélése Afrikában és a tágabb világban nem ellentmondásokról mentes. Egyes szerzők „big brother”-nek titulálják, utalva arra, hogy gazdaságilag, katonailag, s sok más vonatkozásban is óriási fölényben van a fekete kontinensen. (Sidiropoulos, 2007: 315)



Durbani tengerpart

ÖNKÉNTES ELZÁRKÓZÁS, KÉNYSZERŰ SZANKCIÓK

Dél-Afrika, mint egykori brit gyarmat, majd domínium integrálódott a nemzetközi rendszerbe. Alapító állama volt a Népszövetségnek, később pedig az Egyesült Nemzetek Szervezetének is. A 19. századtól megkülönböztetett szerepe volt az afrikai kontinensen. Itt élt a legtöbb európai telepes, a legfejlettebb gazdasággal bírt, s csak idő kérdésenek látszott, hogy a négy tartomány összefogásával 1910-ben megalapított Dél-afrikai Unió további brit és portugál területeket olvasszon magába. Az első világháború idején Német Délnyugat-Afrika megszállásával, később a bekebelezés „C” kategóriás mandátumként való feltüntetésével lényegében egy ötödik tartománnyal növekedett. A további ambíciókat Jan Smuts, a Dél-afrikai Unió egyik megalapítójának és sokszoros miniszterelnökének mondása is bizonyította: „ami a védelmünket illeti, Kenya és Tanganyika az északi határunk, nem várhatjuk meg, amíg az ellenség eléri a Limpopót”. (Grundy, 1973: 243)

1948-ban azonban a Smuts nevével jelzett irányvonal megbukott, a hatalmat évtizedekre a faji szegregáció szélsőséges változatát, az apartheid ideológiát képviselő Nemzeti Párt ragadta magához. Dél-Afrika számára ekkoriban a bezárkózás, illetve az Európa és az USA felé fordulás politikája volt a két lehetségesnek tartott alternatíva. Az apartheid rendszert intézményesítő ország egyértelműen az előbbi választotta, annak ellenére, hogy eleinte még csak a függetlenségét frissen elnyert India emelt szót a nemzetközi fórumokon Dél-Afrika ellen, követelve az ott élő „ázsiaiak”²² diszkriminációjának megszüntetését. A nehézségek ellenére az ekkorra már nem lebecsülendő számú dél-afrikai fekete értelmiség jelentős, gyakorta vezető szerepet játszott Afrika „magára találásában”, azaz a gyarmatosítók szellemi békjőitől való megszabadulásban. (Odhiambo, 2006: 161)

A „változások szele” azonban elkerülte Dél-Afrikát, s az 1960-as Sherpeville-i mézárálás miatt a Nemzetközösség kizárni készült az Uniót soraiból. Ezt megelőzendő az ország vezetése a kilépés és a köztársaság kikiáltása mellett döntött 1961-ben. A sorra függetlenséget, s így ENSZ tagságot nyert afrikai országok nyomására az ENSZ közgyűlés 1962. november 6-án, az 1761-es határozatában a Dél-afrikai Köztársasággal fenntartott kapcsolatok megszakítására szólította fel a tagállamokat, valamint apartheid-ellenes ENSZ bizottság felállításáról döntött.

A nyugati országok kezdetben bojkottálták ezt a bizottságot, azonban hozzáállásuk változását jelezte, hogy a Biztonsági Tanács 1963-ban önkéntes fegyverembargót hirdetett Dél-Afrikával szemben. Ezzel megkezdődött a Dél-afrikai Köztársaság nemzetközi páriává válása. A növekvő elszigetelődés ellenére az ország beavatkozott a katangai konfliktusba, s mindenhol máshol Afrikában, ahol ettől előnyöket remélt, bár e politika eleve kudarcra ítélt törekvés volt. Vorster miniszterelnöksége alatt, 1967-ben ennek ellensúlyozására meghirdették a függetlenségüket elnyert afrikai országok irányában tanúsított „dialogus politikát”, ám a 70-es évekre ez a törekvés is látványos kudarcba fulladt. A Dél-afrikai Köztársaság a modernkor egyik legelszigeteltebb országává vált, bár továbbra is kitaróan kísérletezett az ellene lépésről lépésre bevezetett nemzetközi szankciók megtörésével. E próbálkozásait azonban rendre szerény eredmények kísérték. Elyenésző számú ország tartott fenn hivatalos kapcsolatokat Dél-Afrikával, s többségük igyekezett még ezen együttműködési formáknak is minél kisebb nyilvánosságot biztosítani, így rendszerint „kereskedelmi képviselőnek” álcázták nagykövetségeiket, a kölcsönösen cserélt delegációkról visszatartották az információkat, harmadik ország közbeiktatásával bonyolították az áruforgalmat stb.

A diplomáciai elszigeteltség ugyanakkor nem jelentett tényleges elzárkózást a kontinens ügyeitől. Dél-afrikai állami, félállami és magáncégek már ekkor rendkívül aktívak voltak Afrika-szerte, projektek százait vezényelték, amelyekhez szükségszerűen beruházások is kapcsolódtak. Főleg a bányászatban és az infrastruktúra működtetésében vették ki részüket. Élénk volt a kereskedelem még olyan országokkal is, amelyek látványosan az európai légitársaságok gépeit sem engedték légtérükön áthaladni, amennyiben azok Johannesburgba tartottak. Zambia, de még a távoli Zaire (a mai Kongói Demokratikus Köztársaság) is csak Dél-Afrikán keresztül tudta exportálni bányakincseit, miután az alternatív vasútvonalak karbantartás hiányában vagy a háborús viszonyok miatt az 1970-es évekre használhatatlanná váltak. (Davey, 1988: 572-573) Mindemellett Dél-Afrika atom- vegyi- és biológiai-fegyverprogramjaival nyíltan fenyegette a kontinenst, s az ország a biafrai háborúban a központi kormány ellen lázadókat katonai eszközökkel segítette. Többször fegyveresen is beavatkozott szomszédai belügyeibe, 1976-ban például a dél-afrikai csapatok Luanda, az angolai főváros közvetlen közelébe hatoltak előre.

Az apartheid rendszer egy sajátos geopolitikai térrel rendelkező államot is bírt. Az 1970-es évektől sorra alakultak a korábbi dél-afrikai bantuszánokból „önálló” államok, még ha Transkei, Bophuthatswana, Venda és Ciskei függetlenségét kizárólag Dél-Afrika ismerte el. E bábállamok pretoriai képviselői az országban található nagykövetségek több mint hatodát adták az 1980-as években, míg Afrika ténylegesen független országait mindössze egy, Malawi diplomáciai kirendeltsége képviselte. A Dél-afrikai Köztársaság 1976-tól, a SOWETO-i sortűzek³ nyilvánosságra kerülésétől egyre keményebb nemzetközi szankciókkal kényyszerült szembesülni, melyek az 1980-as évek végére szinte teljes elszigeteltséghez vezettek. Dél-Afrikából kivonultak a befektetők, 1977-ben az ENSZ Biztonsági Tanácsa minden tagállamra kötelező érvényű fegyverembargó alá helyezte az országot, s a multinacionális vállalatok, beruházási alapok is gazdasági szankciókat vezettek be, melyek a korábbiaknál fájdalmasabbnak és nehezebben kijátszhatónak bizonyultak. A gazdaság csak rendkívüli felárral tudott a nélkülözhetetlen hitelekhez hozzájutni. Az ország külföldi tartozásainak törlesztését 1987-ben három évre felfüggesztette. 1988-ban rendkívüli állapotot vezettek be az afrikaiak által lakott területeken. Az apartheid erkölcsileg és anyagilag is teljes csődöt mondott, a társadalom, amelyet saját elképzelésére akart formálni, kormányozhatatlanná vált. Ezt a tényt végül a Nemzeti Párt vezetése is belátta. A „nagy krokodil”, P.W. Botha lemondott az államfői posztról, s helyébe Frederick W. de Klerk került, aki öt évet kért mélyreható, csak a kelet-európai rendszerváltáshoz fogható reformjai megvalósításához. (Welsh, 2000: 493-494)



Durban sign • 1989

ÚJ TÁVLATOK AZ APARTHEID KORSZAK VÉGÉVEL

A „tárgyalásos forradalom” kezdetével már az 1990-es évek elején gyökeres fordulat állt be Dél-Afrika nemzetközi megítélésében. Nem csupán Magyarország – úttörőként – és egy sor tengerentúli ország, így például Japán (a szankciók idején az elsőszámú kereskedelmi partner), hanem Afrikából Elefántcsontpart, Kenya, Marokkó, Madagaszkár, Mauritius, Botswana, Angola, Gabon és Zambia is felvették a diplomáciai kapcsolatokat az akkor még formálisan apartheid rendszerű állammal. Dél-Afrika külképviseleteinek, illetve a Pretoriában akkreditált diplomáciai képviselők száma ugrásszerűen megnőtt, s egymásnak adták a kilincset a legrangosabb külföldi delegációk.

2006-ra a Dél-afrikai Köztársaság már 97 ország 112 városában tartott fenn diplomáciai képviseletet. A prioritás egyértelműen az afrikai kontinensé. A 2006-2007-es pénzügyi évben tovább folytatódott a már hagyományos trend, Európára és Észak-Amerikára kevesebb pénz jutott a külügyminisztérium büdzséjéből, míg Afrikára lényegesen több. Megfogalmazott cél, hogy évtizedünk végére minden egyes afrikai országban működjön dél-afrikai misszió. (Hughes, 2006: 2-3) A súlypont áttevődése az észak-atlanti térségből az afrikai kontinensre az élet minden területén megfigyelhető, a gazdasági kapcsolatoktól a légi utasforgalomig bezáróan. Az 1994 utáni évtizedben, amikor Dél-Afrika nemzetközi légi forgalmának utaslétszáma több mint megduplázódott, a növekedés elsősorban az Afrikán belüli járatok nyitására és sűrítésére volt köszönhető, hiszen a más kontinensekre, Európára, Észak-Amerikára tartó repülőknél közel sem volt ekkora

az emelkedés. 1994-ben Dél-Afrikát még sokkal több légjárat kötötte össze a tengerentúllal, mint magával Afrikával. Napjainkra ennek éppen a fordítottja igaz. (Pirie, 2006: 3-14)

Dél-Afrika készséges partnernek bizonyult az általa megszállt Namíbia ügyének rendezésében is, az ENSZ közvetítésnek hála, a délnyugat-afrikai ország 1990-ben kikiálthatta függetlenségét. A de Klerk elnök nevéhez köthető változásokat nagyra értékelte az Afrikai Egységsszervezet (OAU) 1992-ben kiküldött tényfeltáró bizottsága, valamint az el nem kötelezett országok mozgalmának Dzsakartában tartott tizedik csúcscrtekezlete is, amely megszüntette a Dél-Afrikával szembeni csoportosulást, az ún. „frontországokat” és az apartheidellenes mozgalmakat támogató „Afrika-alapot”, s az e célra előzetesen elkülönített összeget inkább Szomália megsegítésére fordította. Gesztusértékű volt, hogy az 1991 márciusában indult, dél-afrikai részről kezdettől az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC) és a többi ellenzéki párt bevonásával zajló tárgyalások eredményeként, 1994. február 28-án az ország beleegyezett Walvis-Bay (Cetahal-öböl) kicsi, de annál fontosabb enklávéjának átadásába Namíbiának. (Henning, 1990: 8) Ezzel egy igen régi, még a 19. századi gyarmati múltból származó vitás kérdésre sikerült pontot tenni, bizonyítva azzal az új Dél-Afrika békés szándékait és kompromisszumkészségét a nála jóval gyengébb szomszédai irányában. Óriási külpolitikai jelentősége volt annak is, hogy de Klerk elnök 1993. március 24-én a parlament három házában együttes ülésén bejelentette, hogy az országban 1980 és 1989 között előállított hét atombombát 1990 folyamán meg-

semmisítették, a gyártóberendezéseket pedig polgári célokra alakították át. De Klerk bejelentése nyomán megszűnt annak a veszélye, hogy az atomfegyver egy szűk hatalmi elit kezében a zsarolás eszköze lehessen a hazai lakosság vagy más afrikai államok ellen.

Az óriási bel- és külföldi érdeklődés mellett 1994 áprilisában megtartott első, a fajok teljes egyenlőségén alapuló, szabad választásokon Mandela pártja, az ANC elsőprő győzelmet aratott, s ami ennél is fontosabb volt, hogy a választásokat követően a politikai erőszakcselekmények lényegében megszűntek. A ropant népes nemzetközi választási megfigyelőgárda csak Zuluföldön számolt be visszaélésekről, ezek azonban éppen a győztes ANC rovására történtek, a választások országos végeredményét egyébként nem befolyásolták.

Dél-Afrika e történelmi lépéssel a kiközösítettségéből szinte egycsapásra a kontinens soros üdvöskéjévé, vezető politikai státusszal rendelkező országává vált. Korábban Ghána töltött be hasonló szerepet 1957-től, mint az elsőnek függetlenné váló fekete-afrikai ország, egészen Nkrumah 1966-os megbuktatásáig, később jött Etiópia Hailé Szelasszié 1974-es trónfosztásáig, majd rövid ideig Kenya, Zimbabwe, és a legnagyobb népességgel, olajkincsel, valamint meghatározó kulturális teljesítménnyel rendelkező Nigéria. Latin-Amerikától eltérően, ahol Mexikó, Brazília és Argentína is joggal pályázhat ilyen szerepre, Afrikában Dél-Afrikának nincs rövid- és középtávon érdemi vetélytársa. További afrikai sajátosság, hogy a kontinens nagy országai, Nigéria, a Kongói Demokratikus Köztársaság, Etiópia, Szudán és Angola, amelyek együttesen Fekete-Afrika népességének felét adják, s amelyek potenciálisan mind pályázhatnának vezető szerepre, a dél-afrikai választások idején – s lényegében azóta is – különösen mély válsággal küzdöttek, ez pedig csak fokozta a várakozásokat Dél-Afrika kontinentális szerepvállalását illetően.

Nem csupán az ország presztízse nőtt hatalmasat, de a kontinens, sőt az egész világközösség emblemikus figurájává vált a 27 évi börtön után kiszabadult, s óriási erkölcsi tőkével rendelkező Nelson Mandela. Ilyen formátumú vezető Fekete-Afrika Nkwame Nkrumah óta nem tudott felmutatni, a „nagy öregek”, mint például Dzsomo Kenyatta, vagy Hastings Banda a hatalom gyakorlása közben akár az „irányított demokrácia”, akár a „nevelési diktatúra” képviselőjében, lényegében mind korrupt, nepotista, vízió és erkölcsi tartás nélküli „örökös” vezetőként fejezték be – olykor erőszak következtében – pályafutásukat. Alig telt el egy hónap a dél-afrikai szabad választások után, és Tuniszban Nelson Mandelát az OAU második alelnökének választották. Egész Afrikát magával ragadni látszott a Dél-Afrika eufória, melytől a kontinens kátyúba került szekerének a jó útra történő visszabilentését várták.

Mandela zárkaja



KONTINENTÁLIS GAZDASÁGI ÓRIÁS

A legfrissebb statisztikák szerint Afrika 2006-ban megközelítően 900 millió, ezen belül Fekete-Afrika 770 millió lakosából mindössze 47,5 millió, azaz alig több mint 5% él a Dél-afrikai Köztársaságban. Az ország gazdasága mégis az afrikai kontinens gazdasági erejének meghatározó részét adja. A Világbank adatai szerint az utóbbi évtizedben folyamatosan 40% közelében mozog részesedése a szubzaharai térség GDP-jéből.⁴ A kontinens teljes ipari termeléséből Dél-Afrika 40%-kal, áramtermeléséből 50%-kal részesedik, a kontinens aszfaltozott útjainak fele itt épült, a mobiltelefonok több mint harmada, a számítógépek és az ATM-ek több mint fele itt működik. A kontinens exportjából is meghatározó az ország részesedése. A Dél-afrikai Köztársaság kilenc tartománya közül a legfejlettebb, Gauteng gazdasága önmagában akkora méretű, hogy azzal csupán egyetlen afrikai ország, Egyiptom teljesítőképessége állja az összehasonlítást.

Amennyiben a kontinens öt gazdasági régiójából a legfejlettebbnek, vagyis a Dél-Afrikát is magába foglaló SADC-nak (Dél-afrikai Fejlesztési Közösség)⁵ az adatait vesszük alapul, úgy a mára már 14 országot magába foglaló szervezet teljes GDP-jéből – mely Fekete-Afrika GDP-jének felét adja – Dél-Afrika részesedése kétharmadot meghaladó, míg a második helyen álló Angola, illetve a harmadik Tanzánia gazdaságai eltörpülnek mellette.⁶ A SADC 2008-ra tervezte tagországai között a szabadkereskedelem megvalósítását, a vámunió 2010-ben, a közös piac 2015-ben, a pénzügyi unió 2016-ban, s végül a közös pénzbevezetése 2018-ban esedékes. (Soest – Scheller, 2006: 3-8) A tervek ambiciózusak, megvalósításukra azonban nincs garancia, noha a régió már így is lemaradásban van, hiszen a Nyugat-afrikai Gazdasági Közösség, az ECOWAS 2004-ben már a közös útlevelek kiadásába is belefogott. A meghatározó dél-afrikai főlény akár visszatartó hatással is lehet az integrációra, amint a junior partnerek gazdaságilag talpra állnak, ahogy napjainkban ez Angola esetében történik, köszönhetően a hatalmas olajbevételeknek. Ráadásul némelyik tagország, így például Tanzánia egy másik regionális együttműködésben, nevezetesen a Kelet-afrikai Föderáció kiépítésében is érdekelt, így számukra a föderatív együttműködés kapcsán az „álom vagy valóság” kérdése (Tarrósy, 2006: 390-391) kétszeresen is érvényes.

Ahogy a 90-es évek közepén sorra nyitotta Dél-Afrika diplomáciai és gazdasági képviseleteit a kontinens országaiban, sok helyütt szinte azonnal a fogadó ország legnagyobb kereskedelmi partnerévé is vált. Sőt, Pretoria, amely a Dél-afrikai Vámunió országaiban már jóval függetlenségük elnyerése előtt is a legfontosabb befektető volt, 1990-2000 között éves átlagban 1,4 milliárd dollárt, összesen 12,5 milliárd dollárt helyezett ki Afrika-szerte, mellyel a fekete kontinens legnagyobb befektetőjévé vált, megelőzve az USA-t (10 milliárd dollárnyi tőke), s jóval felülmúlva Nagy-Britannia, Franciaország, Németország hasonló mutatóit. Mozambikban 33%, Tanzániában 46%, Kenyában 44%, Ugandában 55%, sőt

még a földrajzilag távoli Maliban is a közvetlen külföldi tőke fele érkezett Dél-Afrikából. Évtizedünkben ez a trend megfordult, s ma már a némileg konszolidáltabb viszonyoknak, a nemzetközi szervezetek, az USA, az EU, ill. a G8-ak erőfeszítéseinek is köszönhetően Dél-Afrika hátrébb szorult a befektetői listán.

Az SADC és az öt országot (Dél-Afrika, Namíbia, Botswana, Lesotho, Sváziföld) magába foglaló Dél-afrikai Vámunió (SACU) már 1994 előtt is fontos partnerei voltak a Dél-afrikai Köztársaságnak, ez volt az egyetlen régió, ahová az ország alapvetően feldolgozóipari termékeket tudott exportálni. Ez a sajátosság – kiterjesztve egész Afrikára – máig fennáll, továbbá az is, hogy Dél-Afrika e térségből exportja értékének mindössze nyolcadát importálja. Afrika egészére számítva ez az arány 4:1-hez, 16%, illetve 4%. Ez azonban nem ellensúlyozza azt a tényt, hogy 2007-ben Dél-Afrika exportjából Európa részesedése 36,4%, Ázsiaé 31,5%, Afrikáé pedig 14,8% volt, pontosan akkora, mint az amerikai kontinensé. Az import terén Afrika pozíciói még gyengébbek, Ázsia 40,5%, Európa 36,4%, és Amerika 13,4%-os részesedésével szemben mindösszesen 7,4%.⁷ Dél-Afrika 50 legjelentősebb külkereskedelmi partneréből 2002-ben mindössze 10 volt afrikai ország, 2007-ben ugyan már 13, ám az első tíz között még mindig egyetlen egyet sem találunk. Korábban Zimbabwe számított a legjelentősebb afrikai partnernek, 2007-re azonban Zambia (11. hely) és Mozambik (15) is megelőzték. Angola (22), Nigéria (23), Kenya (25), a Kongói DK (26), Tanzánia (30), Ghána (34), Malawi (35), Mauritius (38), Uganda (48) és Madagaszkár (49) fértek még fel az ötvenes listára⁸, ám e mutatóknál talán szemléletesebb, hogy Dél-Afrika Mozambiktól Ugandáig kiszorította a volt gyarmattartó országokat az iparcikkek és berendezések legfontosabb szállítójaként.

Afrika gazdasága az utóbbi években a világtáznál gyorsabban fejlődött⁹, a kontinens nem egy állama az utóbbi fél évtizedben 5-10%-kal növelte gazdaságát, igaz ezen országok többségében a magas olaj- és nyersanyagáraknak köszönhetően bevételeik megugrását. A nyersanyagban szegény, s főként a polgárháború sújtotta országok még máig sem érték utol egykori önmagukat. Ez utóbbi államcsoport másik fontos jellemzője, hogy költségvetésüknek 50-70%-át a külföldi segélyek adják, míg Dél-Afrikában ez az arány soha nem haladta meg a 2%-ot, sőt, az utóbbi néhány évben az 1%-ot sem éri el, így nemzeti jövedelmében elenyésző annak aránya. A szubzaharai Afrika 2005-ben 32,6 milliárd dollár segélyt kapott, ezen belül a Dél-afrikai Köztársaság mindössze 700 milliót.¹⁰

A nemzetközi fejlesztési együttműködés, azaz a segélyezés a politikai és gazdasági befolyásszerzés eszköze is egyben. Ez a jövőben sem lesz másként. Az USA 2001 szeptembere után valószínű fordulatot hajtott végre Afrika-politikájában. Nagy-Britannia, majd a többi jelentős európai uniós ország is „visszafordult” Afrikába. Megjelent Kína, később India, s a jelek arra utalnak, hogy Oroszország is vissza kívánja szerezni a Szovjetunió egykori volt afrikai pozícióit. A körülmények illetően alakulása kihúzta

az érveket azok alól, akik Dél-Afrikában a fekete kontinens eljövendő „befektetési ragadozóját” (investment predator) látták.¹¹ Ettől függetlenül a dél-afrikai cégek, illetve az ott újra meglepedett nemzetközi vállalatok éppen az olyan, Afrika számára kulcsszektorokban, mint amilyen a bányászat, vagy az információ-technológia, a bank- és biztosítási szektor, stb. továbbra is vezető szerepet játszanak a kontinensen. Erre példa, hogy a nyugat-afrikai partokon roppant lendülettel befektető olajcégek Fokvárosban építették ki regionális központjaikat, pedig Dél-Afrika nem is számít gazdagnak olaj- és földgázkészletekben.

MILYEN KÜL- ÉS AFRIKA-POLITIKA?

A mennyiben egy mondatban kívánjuk meghatározni a dél-afrikai külpolitikában a „tárgyalási periódus” (1990-94) és az apartheid utáni korszak között a leglényegesebb különbséget, akkor az minden kétséget kizáróan a nyugati világ értékeitől való elmozdulás volt a harmadik világ értékei felé. (Barber, Currey, Philip, 2004: 6) Néhány elemző egyenesen véletlenszerűnek, esetlegesnek tartja a Nelson Mandela elnöksége (1994-99) alatti külpolitikát.

Ez mind az öt kiemelten kezelt területen, az Afrika felé fordulásban, a demokratikus elvek és az emberi jogok képviseletében és érvényesítésében, a biztonságpolitika holisztikus értelmezésében, a konfliktusok kezelésének pacifista szellemű megközelítésében, és a multilateralizmusban is megnyilvánult. (Nathan, 2005: 361) Dél-Afrika – visszatérésével a nemzetközi rendszerbe – az ENSZ és a Bretton Woods-i intézmények megreformálásának is egyik élharcosává vált, ennek azonban mindeztáig nem mutatkoznak eredményei sem az Észak-Dél kapcsolatok javításában, sem az ország biztonsági tanácsbeli állandó tagságának (vétőjoggal, vagy anélkül) kérdésében.

Az 1994 utáni Dél-Afrika kontinensen belüli aktivitásával inkább a várakozások alatt teljesített. Egyetlen egy esetben, 1998-ban Leshotoban vállalt szerepet – Botswanával karöltve – fegyveres beavatkozás terén, az ott elharapódzó anarchia felszámolása érdekében.¹² Dél-Afrika – az említett eset kivételével – kizárólagosan előzetes nemzetközi felhatalmazással indított diplomáciai akciókat. Elmaradt a beavatkozás 1994-ben a ruandai népirtás kapcsán is. A dél-afrikai vezetésen belül számos esetben bontakozott ki élénk vita arról, hogy az ország kétség kívül meglévő katonai potenciálját ne használják-e ki a béketeremtésre. A negatív döntésben nagy szerepe volt annak, hogy még élénken kísértett a múlt, mikor a dél-afrikai katonák megjelenése bárhol Afrikában agresszióknak számított. A rendszerváltás óta békefenntartó feladatot csak Burundiban és a Kongói Demokratikus Köztársaságban vállalt az ENSZ, illetve az Afrikai Unió felhatalmazásával az ország, Darfurba kizárólag megfigyelőket küldött.

E korlátozott szerepvállalás ellenére az 1994 utáni szabad Dél-Afrika és politikai intézményrendszere példaként szolgált Afrika-



Jóreménység-fok

szerte. Segített abban, hogy a világ figyelve végre a legszegényebb kontinens felé forduljon, egyúttal fontos szerepet játszott a külvilág által a segítségnyújtás előfeltételének tartott keretek megteremtésében. A dél-afrikai példát sikeresen valószínűsítették meg a kontinens országainak többségében, kivéve talán a frankofón államokat. Itt Szenegál és Benin kivételével a demokratikus játékszabályok betartása még mindig rendkívül sok kívánnivalót hagy maga után, sőt néhány ország¹³ élén ma is a rég letűnt francia „pré-carré” korszakból itt maradt politikai dinoszauruszok vannak hatalmon. (Djinadou, 2006: 257)

Nelson Mandela 1999-es visszavonulása szabaddá tette az utat, hogy utódja, az Afrika iránt talán még inkább elkötelezett Thabo Mbeki saját, nem kevésbé küldetéstudatos külpolitikája kibontakozhasson. Az emberi jogoknak ebben ugyan kisebb a szerepe, ám akárcsak Mandela elnöksége idején, Mbeki számára is alapvető fontosságú a hegemon szerep kerülése a kontinens ügyeiben. A Mbeki-korszak legnagyobb külpolitikai dilemmája a zimbabwei Mugabe-rezsimhez fűződő viszony. Az ottani gazdasági csőd, a hatalom brutális fellépése a lakosság túlnyomó



többségével szemben Dél-Afrikát is igen közelről és fájdalmasan érinti. Mára már kétmillióra becsülik a Limpopo folyó túloldaláról legálisan és illegálisan az országba menekültek számát, akik egyre nagyobb anyagi terhet jelentenek az országnak. Az emberi jogok lábbal tiprása miatt a nyugati világ arra törekszik, hogy nemzetközileg elszigetelje Mugabét. Ahogy a 2007. decemberi EU-AU csúcsmegrendezése előtti huzavona is bizonyította, Dél-Afrika nem partner a diktátor kiközösítésében. Az ebben a kérdésben mutatott passzivitásért kapja a dél-afrikai vezetés rendre a legtöbb kritikát. (Barber, 2005: 1094) Az ellenzéki dél-afrikai sajtó vitriolos cikkeiben Zimbabwét, mint Dél-Afrika új bantusz-tánját emlegeti. Mbeki második, s az alkotmány szerint utolsó elnöki mandátuma során a korábbiaknál is erősebben törekszik az „Afrikai problémákra afrikai megoldások” elv alkalmazására.

Az elmúlt években felmerült, hogy Pretoria aktívabb Afrika-politikája nyomán talán egyfajta pánafrikai kurzus kaphat lábra. Mára azonban egyértelműen kiderült, hogy a Dél-afrikai Köztársaság nem képes gazdasági fölényét régiós hegemoniára váltani, nem is beszélve a kontinensen betöltendő hegemon szerepről. Erre sem a történelmi múltja, sem világgazdasági pozíciói nem teszik alkalmassá. Leegyszerűsítve ez azt jelenti, hogy az angol, vagy a fran-

cia minta helyett az országnak be kell érnie a német, vagy a japán minta követésével. A nemzetközi erőviszonyok azonban nem minden közegben működnek hasonló elven. Ez különösen igaz Afrika esetében. Tény, hogy a kontinensen kívüli tényezők sehol máshol nem bírnak olyan erős pozíciókkal, mint éppen Afrikában, hiszen ez a legszegényebb, következésképpen a külső segélyekre, adósságelengedésekre, vám- és egyéb kedvezményekre legjobban ráutalt kontinens. Ezt a ráutaltságot a donor országok, elsősorban a volt gyarmattartó országok, az egykori-mostani szuperhatalmak, az USA és a Szovjetunió-Oroszország, de egyre növekvő mértékben az Afrikáért, pontosabban természeti kincseiért¹⁴ megindult „második versenyfutás” új résztvevői, így Kína és India is igyekeznek kihasználni. Dél-Afrika esetében a segélyek a költségvetésen belül elenyésző hányadot képviselnek, az ország nem függ egyoldalúan exportpiacaitól sem, gazdasága fejlett, néhány ágában világgazdasági jelentőséggel bír, így minden adottsága megvan, hogy a kontinens érdekeinek szószólója legyen, még a politikailag érzékeny kérdésekben is. Az sem véletlen, hogy éppen Dél-Afrika emelte fel szavát először a kontinensen megmutatkozó kínai gazdasági behatolás negatív következményei ellen.¹⁵ Dél-Afrikának minden eszköz rendelkezésére áll, hogy a jövő feltételezhetően multipoláris világának fontos, regionálisan meghatározó, de globális méretekben is megkerülhetetlen eleme legyen. ☀

VÉGJEGYZET

¹ A cikk 1998-ben könyv formájában is napvilágot látott, 445 oldalon, kibővített szerzőgárdával „The Pivotal States. A New Framework for U.S. Policy in the Developing World” címmel a W. W. Norton and Co. kiadónál, s többször került újranyomásra.

² „Ázsiainak” elsősorban az egykori Brit-Indiából bevándoroltak számítottak, a megbukott apartheid rendszer ellentmondásosságára jellemző azonban, hogy a japánok, s idővel a kínaiak (Tajvannak köszönhetően) „tisztelőbéli” fehérek lettek, míg a főleg Jáva-szigetéről származó fokvárosi malájokat a „fokföldi színesek” csoportjába sorolták, mely eredetileg a félvéreknek fenntartott kategória volt.

³ 1976. június 16-án Johannesburg legnagyobb fekete elővárosa, SOWETO (South-Western Townships) Orlando negyedében a rendőrség beelött az afrikáns nyelv kötelező iskolai oktatása ellen tüntető, főleg gyerekekből álló tömegbe. A brutális aktus után az egész országra kiterjedő tiltakozómozgalom a hatalmat kompromisszumkeresésre kényszerítette, így vált SOWETO Sharpeville-hez hasonlóan történelmi sorsfordulóvá Dél-Afrika történetében.

⁴ A Világbank adatait a szubszaharai Afrika, illetve a Dél-afrika Köztársaság vonatkozásában lásd: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/AFRICAEXT/0,menuPK:258665~pagePK:146732~piPK:146813~theSitePK:258644,00.html>

⁵ A SADC vonatkozású információk letölthetőek a www.sadc.int honlapról.

⁶ Africa Development Indicators (ADI) 2007, 22 (32/176). Az ADI 53 afrikai ország 1000 mutatóját teszi közzé 1960 és 2006 közötti adatokkal. Letölthető: adi@worldbank.org

⁷ A lista letölthető: <http://www.thedti.gov.za/econdb/raportt/rapcont.html>

- ⁸ A dél-afrikai külkereskedelemre vonatkozó adatokat, melyek nemzetközi összehasonlításban is frissek és megbízhatóak, lásd a Dél-afrikai Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium honlapján: <http://www.thedti.gov.za/econdb/raportt/rapcoun.html>
- ⁹ Az Economist Intelligence Unit a 2008. január 14-én megjelent elemzésében egyenesen a „Booming Africa”, a fellendülésben lévő Afrika kifejezést használja, s erre az évre 6,4%-os, minden eddigit meghaladó növekedést jósol. Évtizedünkben a jövedelem egy főre számított átlagos növekedése évi 3% körül alakul, ami kedvező fordulatot jelent az 1980-as, az 1990-es évtizedekhez képest, amikor a jövedelem típus csökkent.
- ¹⁰ Világbanki adatok, melyek a World Development Indicators database, April 2007 webhelyről letölthetőek.
- ¹¹ Ezzel a témával kapcsolatosan bővebben: South Africa in Africa: Development Partner or Investment Predator? South Africa's Business Presence in Africa. South Africa Foundation, Occasional Paper No. 3/2004. June 2004.
- ¹² Dél-Afrika 600, míg Botswana 200 katonával vett részt az akcióban. A SADC csupán később adott felhatalmazást a beavatkozásra, igaz visszamenőleges hatállyal.
- ¹³ A közelmúltig elsősorban Togo 38 évig hatalmon volt elnöke, Gnassingbé Eyadema, 2005 februárjában bekövetkezett halála óta pedig a gaboni elnök, Omar Bongo, szolgálhatnak leginkább igazolásul Chirac volt francia elnök mondásához, hogy Afrika még nem érett a demokráciára. Hivatalosan ezt a nézetet ma már senki nem vállalja, de magánbeszélgetések során még gyakran találkozni vele.
- ¹⁴ A becslések szerint Földünk ásványi vagyonának harmada Afrikában található, sok ásvány esetében ez az arány akár a 90%-ot is eléri. A soha nem látott magasságokba emelkedett aranyárak kifizetődővé teszik a Dél-Afrika mélyen, sokszor 3-5 ezer méter között található készletek kitermelését is, amelyek a becslések szerint a világkészlet 40%-ával érnek fel. Ez az ország világgazdasági felértékelődéséhez vezethet, pozíciói pedig Afrikán belül is erősödhetnek a nagy olajtermelőkkel szemben.
- ¹⁵ A kínai-afrikai árucseré lényegében kínai iparcikkek cseréjét jelenti afrikai nyersanyagokra, így összetételében nagyon hasonlít a gyarmati idők árucseréjéhez. Még azok a textilüzemek is bezárásra vannak ítélve, vagy már be is zártak Afrika-szerte, melyeket a korábbi évtizedekben Kína maga épített segélypolitikája részeként. Az újabb kínai hitelek, melyekhez politikailag „pöttyös” rendszerek is könnyen hozzájutnak, elsősorban az infrastruktúrát vannak hivatva feléleszteni, illetve fejleszteni, mely szintén a gyarmati korszakot idézi.
- CHASE, ROBERT - HILL, EMILY - KENNEDY, PAUL
“Pivotal States and U.S. Strategy,” *Foreign Affairs*, Vol. 75, No. 1, January–February 1996, 33–51. pp.
- DAVEY, A. M.
1988 South Africa and the African continent. In: Muller, C. F. J. (ed.): *500 Years: A History of South Africa*, Pretoria, Cape Town: Academica
- DJINADOU, MOUDJIB
Book review: Roger Southall and Henning Melber (eds) (2006) *Legacies of Power: Leadership Change and Former Presidents in African Politics* (Pretoria: HSRC Press; Sweden, Uppasala: The Nordic Africa Institute) In: *Politikon*, (August 2006), Vol. 33. No. 2, 251–257. pp.
- GRUNDY, KENNETH W.
1973 *Confrontation and Accommodation in Southern Africa*, Berkeley: University of California Press
- HUGHES, TIM
2006 *Consolidating South African Foreign Policy*. In: *South African Foreign Policy Monitor*. SAIIA. Vol. 5. No. 2. August/September, 1-4. pp.
- MELBER, HENNING
1990 *Walvis Bay - Integraler Bestandteil Namibias*, Namibia Magazin, Deutsch-Namibische Gesellschaft e.V. Vol. 1. No.3, 8. pp.
- NATHAN, LAURIE
2005 *Consistency and inconsistencies in South African foreign policy*. In: *International Affairs*, Vol. 81. Issue 2. 361-372. pp.
- ODHIAMBO, TOM
2006 *Inventing Africa in the Twentieth Century: Cultural Imagination, Politics and Transnationalism in Drum Magazine*. In: *African Studies*, Vol 65, No. 2, December, 157-174. pp.
- PIRIE, GORDON
‘Africanisation’ of South Africa’s international air links, 1994–2003. *Journal of Transport Geography* Volume 14, Issue 1, January 2006, 3-14. pp.
- SIDIROPOULOS, ELIZABETH
2007 *Responses to Paul Martin’s Proposal for the L-20 Toward More Inclusive Informal Global Governance: A View from South Africa*. In: *Global Governance*, 2007, VOL 13; No. 3, 315-319. pp.
- SOEST, CHRISTIAN VON - SCHELLER, JULIA
2006 *Regionale Integration im südlichen Afrika: Wohin steuert die SADC?* GIGA Focus Afrika, Nr. 10/2006, Hamburg: GIGA.
- TARRÓSY, ISTVÁN
2006 „Kelet-afrikai Föderáció: álom vagy valóság?”. In: *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*. Publikon társadalomtudományi könyvek. 384-393. pp.
- WELSH, FRANK
2000 *A History of South Africa*. London: Harper Collins Publishers

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARBER, JAMES - CURREY, JAMES - PHILIP, DAVID

2004 *Mandela’s World: the international dimension of South Africa’s political revolution 1990-99*. Athens, OH: Ohio University Press

BARBER, JAMES

2005 *The new South Africa’s foreign policy: principles and practice*. In: *International Affairs*, Vol. 81, Issue 5, 1079-1096. pp.